

URSZULA NOWACKA-REJZNER*

PLANOWANIE PRZESTRZENNE A TERENY CENNE PRZYRODNICZO W OBSZARACH WYBRANYCH MIAST MAŁOPOLSKI

SPATIAL PLANNING IN THE CONTEXT OF NATURALLY PRECIOUS SITES IN CHOSEN URBAN AREAS OF MAŁOPOLSKA

Streszczenie

Środowisko przyrodnicze Małopolski wyróżnia się unikalnymi walorami. Wiele cennych przyrodniczo obszarów jest lub będzie częścią europejskiej sieci ekologicznej. Jest to duży naturalny potencjał, który powinien być postrzegany jako istotny wkład w dziedzictwo przyrodnicze Europy. W artykule poruszono problemy związane z ochroną i kształtowaniem cennych przyrodniczo terenów w obszarach miejskich. Jako przykłady wybrano tereny chronione Krakowa i Oświęcimia. Szczególnie zwrócono uwagę na tereny chronione w formie użytków ekologicznych.

Słowa kluczowe: planowanie przestrzenne, użytki ekologiczne, struktura przestrzenna miasta

Abstract

The natural environment of Małopolska has many unique values. Many of the ecologically significant areas are (or are going to be) a part of the European ecological network. This is a great natural potential, which should be viewed as an important input into the European nature heritage. This paper concerns problems connected with protection and shaping of natural sites in urban areas. As an example, two urban areas were chosen, that of Cracow and of Oświęcim. Special attention was paid to the areas that are protected as ecological sites.

Keywords: spatial planning, ecological sites, urban spatial structure

* Dr inż. arch. Urszula Nowacka-Rejzner, Instytut Projektowania Miast i Regionów, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

W projekcie *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010–2020, regiony, miasta obszary wiejskie*, wśród dziesięciu obszarów strategicznych wyzwań, na które polityka regionalna wspierająca konkurencyjność regionów i zapewniająca spójność terytorialną kraju musi odpowiedzieć za pomocą szczegółowych rozwiązań, wskazano *Właściwe wykorzystanie zasobów przyrodniczych i kulturowych*¹. Europejski kontekst terytorialnego wymiaru polityki spójności tworzą Karta Lipska i Agenda Terytorialna, w której znajdujemy stwierdzenie, „Domagamy się wzmocnienia struktur ekologicznych oraz zasobów kulturowych jako wartości dodanej dla rozwoju (...) Opowiadamy się za dalszym rozwojem sieci obszarów o cennych walorach przyrodniczych i kulturowych w celu stworzenia zintegrowanej i zrównoważonej transeuropejskiej struktury obszarów zielonych z odpowiednimi korytarzami i strefami łączącymi chronione miejsca z pozostałymi obszarami o znaczeniu europejskim i krajowym”². „Zachowanie dla przyszłych pokoleń posiadanych zasobów przyrodniczych, ochrona i poprawa stanu środowiska przyrodniczego są konieczne dla trwałego rozwoju gospodarczego i społecznego regionów, warunkując ich rozwój”³, czytamy w *Strategii Rozwoju Województwa Małopolskiego na lata 2007–2013*, i dalej: „Wysoka jakość środowiska przyrodniczego Małopolski winna stanowić przewagę konkurencyjną regionu, na bazie której budowana będzie polityka rozwoju społeczno-gospodarczego województwa, zarówno w sferze przemysłów czasu wolnego, jak i w sferze warunków życia mieszkańców”⁴. W tym samym dokumencie, wskazując na wyjątkowe zasoby dziedzictwa przyrodniczego regionu, równocześnie podkreśla się, że walory te „nie są jednak w pełni wykorzystywane z powodu słabo rozwiniętej infrastruktury ochrony środowiska oraz niewystarczającej dbałości o dziedzictwo kulturowe”⁵. W związku z tym podkreśla się konieczność podjęcia działań, w tym m.in. w zakresie „ochrony zasobów przyrody – zachowanie najcenniejszych obszarów i obiektów oraz działania rewitalizacyjne”. Podobne stwierdzenia znalazły się w będących w trakcie konsultacji społecznych *Założeniach aktualizacji Strategii Rozwoju Województwa Małopolskiego do 2020 roku*: „zasoby środowiska naturalnego, walory przyrodniczo-krajobrazowe, symboliczne i duchowe stanowią niewątpliwie jeden z głównych potencjałów

gospodarki regionalnej szansy, decydujący o atrakcyjności inwestycyjnej i osiedleńczej regionu. Jednocześnie walory te, a tym samym wynikający z nich potencjał – nie są obecnie ani dostatecznie zabezpieczone przed dewastacją, ani w pełni wykorzystane”⁶.

„Ochrona zasobów przyrody w województwie małopolskim oparta jest na bogatym, zróżnicowanym i rozbudowanym przestrzennie systemie obszarów chronionych”⁷. Cenne przyrodniczo tereny podlegają różnym formom ochrony zapisanym w ustawie o ochronie przyrody. Są to: parki narodowe, rezerваты przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, obszary Natura 2000, pomniki przyrody, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, ochrona gatunkowa roślin i zwierząt. Na terenie województwa małopolskiego występują wszystkie rodzaje form ochrony, łącznie obszary objęte prawną ochroną przyrody zajmują 52,1% pow. Województwa⁸.

Szczególnie cenne ze względu na walory ekologiczne, funkcjonalne, kompozycyjne czy społeczne są tereny w obszarach miejskich. Równocześnie obserwuje się ogromną presję inwestycyjną zarówno na te tereny, jak i tereny stanowiące ich bezpośrednie otoczenie, która skutkuje nie tylko ich degradacją, ale także spadkiem atrakcyjności miasta.

Do zilustrowania problemów związanych z ochroną i kształtowaniem cennych przyrodniczo terenów w obszarach miejskich wybrano tereny chronione w obszarach dwóch miast Krakowa i Oświęcimia, ze szczególnym zwróceniem uwagi na tereny chronione w formie użytków ekologicznych, czyli zasługujących „na ochronę pozostałości ekosystemów mających znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej”⁹. W województwie małopolskim według *Biuletynu Informacji Publicznej Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska*, jest 30 użytków ekologicznych o łącznej powierzchni 809,37 ha, w tym 17 powołanych rozporządzeniem wojewody i 13 powołanych uchwałami rad gmin.

W *Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego* zarówno Kraków, jak i Oświęcim znajdują się w obszarach problemowych sfery ekologicznej, określanymi jako obszary wymagające szybkich działań dla poprawy stanu środowiska i zmniejszenia skali występujących na

tych terenach zagrożeń. W przypadku obu miast opracowano programy rewitalizacji, w których tereny otwarte stanowią jeden z analizowanych elementów struktury miasta, pod względem ich wartości przyrodniczych, stopnia ich degradacji, położenia w obszarze miasta, czy możliwości ich różnorodnego wykorzystania. Także deklarowane przez oba miasta wdrażanie zasad zrównoważonego rozwoju wymaga odniesienia się do występujących w ich przestrzeniach cennych przyrodniczo terenów, które – jak podkreśla się w dokumentach planistycznych – mają wyjątkowe znaczenie dla kształtowania przestrzeni miejskiej.

System przyrodniczy Krakowa tworzą tereny spełniające różne funkcje w przestrzeni miasta, część z nich o szczególnych walorach środowiska przyrodniczego objęta jest prawną ochroną na mocy ustawy o ochronie przyrody. W obowiązującym *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Krakowa* wśród obszarów objętych ochroną prawną wymienione są: rezerваты przyrody, Zespół Jurajskich Parków Krajobrazowych i użytek ekologiczny Uroczysko w Rzęsce. Wskazano również obszary chronione w ramach sieci Ecoret i objęte ochroną w ramach programu Corine Biotopes. Liczną grupę stanowią tereny określane jako cenne przyrodniczo. Wśród nich wskazano m.in. dziewięć obszarów proponowanych do objęcia ochroną prawną na podstawie przepisów ustawy o ochronie przyrody. Wśród nich znalazły się dwa obszary Staw Dąbski i Łąki Nowohuckie, dla których została już opracowana dokumentacja przyrodniczo-geodezyjna i ustalona forma ochrony jako użytków ekologicznych¹⁰. Spośród obszarów proponowanych w tym dokumencie do objęcia ochroną w formie użytków ekologicznych, tylko Łąki Nowohuckie uzyskały ten status. W przypadku Stawu Dąbskiego przyjęto rozwiązanie kompromisowe, nie negując wartości przyrodniczych tego obszaru. Równocześnie zezwolono na budowę kompleksu handlowo-rozrywkowego „Kraków Plaza”, co w znaczący sposób przekształciło cenny przyrodniczo teren¹¹.

Aktualnie w granicach administracyjnych Krakowa wyznaczonych jest sześć użytków ekologicznych¹² są to: Uroczysko w Rzęsce¹³, Łąki Nowohuckie¹⁴, Staw przy Kaczeńcowej¹⁵, Rozlewisko potoku Rzewnego¹⁶, Dolina Prądnika¹⁷, Uroczysko Kowadza¹⁸. Ich łączna powierzchnia wynosi

135,56 ha. Usytuowane są w różnych częściach miasta, dwa spośród nich znajdują się na terenie dzielnicy Nowa Huta, to Łąki Nowohuckie i Staw przy Kaczeńcowej.

Zgodnie z ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 2003 roku podstawowym instrumentem kształtowania ładu przestrzennego są miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, które powinny być podstawą lokalizacji nowych inwestycji. Do końca 2009 roku tylko ok. 19% powierzchni Krakowa było pokryte miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego. Sytuacja taka nie gwarantuje zachowania wartości środowiska przyrodniczego na terenach nieobjętych planami, nawet jeżeli w zapisie *Studium* tworzą one system przyrodniczy miasta, ponieważ waż dokument ten nie stanowi prawa miejscowego.

Żaden z wymienionych terenów podlegających ochronie jako użytki ekologiczne nie znalazł się w granicach obowiązujących na terenie Krakowa 63 miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a więc nie ma gwarancji jego pełnej ochrony. Zaledwie cztery z nich: Uroczysko w Rzęsce, Łąki Nowohuckie, Dolina Prądnika, Uroczysko Kowadza, znalazły się w granicach czterech z spośród 52 planów będących w trakcie sporządzania w Biurze Planowania Przestrzennego Urzędu Miasta Krakowa. Są to miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego obszarów: II Kampus AGH, Mogiła, Dolina Prądnika, Tyniec-Wschód.

Najbardziej zaawansowane są prace nad miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego Tyniec-Wschód o pow. 344,8 ha. Cały obszar objęty planem leży w zasięgu Bielańsko-Tynieckiego Parku Krajobrazowego¹⁹. W jego granicach znajduje się rezerwat stepowy Skończanka²⁰ o pow. 36,77 ha i użytek ekologiczny Kowadza o pow. 1,82 ha, utworzony w celu ochrony muraw kserotermicznych z fauną rzadkich gatunków owadów, a także licznych stanowisk roślin objętych ochroną. Niewielki procent obszaru objętego planem stanowią tereny zabudowy jednorodzinnej wymagające uporządkowania i doposażenia w usługi. Głównym celem planu według jego autorów jest realizacja zasady zintegrowanej ochrony środowiska przyrodniczego. Podkreślany jest również fakt, że teren objęty planem ma istotne znaczenie dla równowagi przestrzennej miasta i jego atrakcyjności. Ten szczególnie cenny przyrodniczo

teren znajduje się w bliskim sąsiedztwie autostrady A4, której krawędzi jezdni sięga granica opracowywanego planu. Przebiegająca w tym rejonie (pomiędzy węzłem Sidzina a węzłem tynieckim) autostrada jest elementem szczególnie uciążliwym. W celu zmniejszenia jej uciążliwości dla środowiska proponuje się zastosowanie elementów ochronnych. Znajdujący się po drugiej stronie autostrady teren jest również bardzo cenny przyrodniczo. Są to m.in. rozległe tereny podmokłych łąk „Łąki w Pastwiskach”, proponowane do ochrony w formie użytku ekologicznego jako część ostoi Natura 2000²¹. Na razie ten obszar nie posiada miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Kolejnym planem, nad którym trwają również bardzo zaawansowane prace, jest miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru „Dolina Prądnika” o pow. 165,5 ha. Jest to plan o charakterze ochronnym i obejmuje obszar włączony w system parków rzecznych i parków miejskich proponowanych do utworzenia na terenie Krakowa zgodnie z zapisem w *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Krakowa* z 2003 roku. Prace nad planem są na etapie rozpatrywania uwag do projektu. W granicach planu znajduje się użytek ekologiczny „Dolina Prądnika” o pow. 14,145 ha, utworzony do ochrony naturalnie meandrującego koryta rzeki, będącego siedliskiem wielu chronionych gatunków zwierząt. W bezpośrednim sąsiedztwie terenu chronionego jako użytek ekologiczny w rozpatrywanym planie proponuje się na obszarze od północnej granicy planu do linii kolejowej tereny ogólnodostępnej zieleni parku rzecznej stykające się z rozległymi obszarami terenów rolniczych. Po przekroczeniu linii kolejowej do granicy parku dworskiego obszar chroniony ulega znacznemu zawężeniu i obejmuje tylko koryto rzeki. Zielenią stanowiącą bezpośrednie sąsiedztwo płynącej wody określana jako zielenią parku rzecznej, zajmuje tu tylko wąski pas terenu i styka się na całej długości prawego brzegu z terenami usług sportu i rekreacji, a na prawym z terenami ogródków przydomowych zabudowy mieszkaniowej. W obszarze parku dworskiego i na dalszym odcinku koryto Prądnika zawarte w granicach planu objęte jest tylko Strefą Ochrony Wartości Przyrodniczych.

Bardzo cenny przyrodniczo teren obejmuje swoim zasięgiem także plan II Kampus AGH. Jest

to obszar o pow. 142 ha leżący w przeważającej części w granicach Tenczyńskiego Parku Krajobrazowego²², czego konsekwencją jest potrzeba uwzględnienia w przyszłym jego zagospodarowaniu warunków i zasad zagospodarowania określonych w planach ochrony Jurajskich Parków Krajobrazowych. W granicach tego planu znajduje się użytek ekologiczny Uroczysko w Rząsce²³ o pow. 59,1 ha, graniczący z leżącym już na terenie Gminy Zabierzów użytkiem ekologicznym Uroczysko Podgólogórze²⁴ o pow. 6,75 ha. Ten użytek ekologiczny znajdujący się częściowo na terenie Krakowa, a częściowo na terenie gminy Zabierzów, został utworzony głównie w celu ochrony stanowiska fiołka bagiennego²⁵, a ponadto pozostałości ekosystemów leśnych i wodnych, w tym dawnych stawów dworskich i niewielkich cieków wodnych biorących swój początek na południowo-zachodnich stokach Pasternika oraz nieużytkowanych płątów pastwisk i łąk świeżych. Jest to również obszar o dużych walorach kulturowych i widokowych. Na terenie objętym miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego II Kampus AGH znajduje się Fort Mydlniki będący fragmentem systemu fortyfikacji Twierdzy Kraków, a na granicach rozpatrywanego terenu założenia dwóch wsi – Bronowice Małe i Rząska, o średniowiecznym rodowodzie oraz silnych kulturowych i gospodarczych związkach z Krakowem. Ze stoków Pasternika roztaczają się niezwykle piękne i rozległe panoramy na otaczające tereny.

W *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Krakowa* rozpatrywany teren został określony jako jeden z kluczowych obszarów rozwoju naukowo-technologicznego, mających odgrywać decydującą rolę w rozwoju Krakowa jako ośrodka naukowego i ośrodka rozwoju nowoczesnych technologii. Zgodnie z tym zapisem w sporządzanym miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego przewiduje się aktywizację tego terenu przez budowę II Kampusu Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie-Mydlnikach, pozytywnie zaopiniowaną przez Radę Dzielnicy miasta Krakowa²⁶. Równocześnie podkreśla się, że sporządzany plan umożliwi także realizację zasad zintegrowanej ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego. Wydaje się, że niezwykle trudne będzie pogodzenie aktywizacji tego terenu przy równoczesnym uwzględnieniu uwarunkowań bogatego dziedzictwa kulturowego,

przyrodniczego i wartości widokowych tego terenu oraz zachowaniu związków funkcjonalno-przestrzennych z historycznymi układami wsi Bronowice Małe i Rząska.

Przykładem terenu, który przez wiele lat pozostawał pod silną presją inwestycyjną, są łąki u podnóża skarpy w Nowej Hucie, od 2003 roku użytek ekologiczny Łąki Nowohuckie.

Pierwsza propozycja zagospodarowania tego terenu dla celów rekreacyjnych pojawiła się w latach pięćdziesiątych XX wieku. Według sporządzonych wówczas planów miał tu powstać duży zbiornik wodny tzw. Zalew Centralny, z torami regatowymi i wydzielonymi kąpieliskami. Na sąsiadujących wyżej położonych terenach, stadion sportowy, boiska, pawilony sportowo-rekreacyjne, a na otaczających skarpach amfiteatralne widownie i tory saneczkowe. Plan nie doczekał się realizacji, duży wpływ miały na to szczególne warunki naturalne tego terenu, jest to bowiem obszar torfowisk. Występujący tu wysoki poziom wód gruntowych stanowił również zasadniczy problem dla kolejnych planowanych na tym terenie inwestycji. Ostatnia koncepcja przeznaczenia terenu Łąk Nowohuckich pod inwestycje rekreacyjne pojawiła się w 2002 roku. Teren łąk był rozpatrywany jako jedna z propozycji lokalizacji pola golfowego. O wycofaniu się inwestora, który miał podpisać list intencyjny z Urzędem Miasta Krakowa, zdecydował m.in. zdecydowany protest organizacji ekologicznych.

Łąki Nowohuckie stanowią unikalny obiekt przyrodniczy, zarówno ze względu na naturalny bardzo bogaty charakter siedliska, jak i szczególną lokalizację na terenie tak dużej jak Kraków aglomeracji miejskiej. W przeprowadzonej waloryzacji przyrodniczej potwierdzono niezwykle bogactwo flory i fauny tego obszaru, wskazując równocześnie sposoby jego ochrony i adaptacji dla prowadzenia edukacji ekologicznej nienaruszającej walorów przyrodniczych obszaru²⁷.

Istotnym ze względu zachowania przez dany obszar wartości przyrodniczych jest sposób zagospodarowania terenu stanowiącego jego bezpośrednie sąsiedztwo. W roku 2006 rozstrzygnięto konkurs SARP, którego tematem było właśnie opracowanie koncepcji przestrzennego zagospodarowania terenów południowej części Placu Centralnego w Krakowie, wraz ze skarpą nowohucką, stanowiących bezpośrednie sąsiedztwo

użytku ekologicznego Łąki Nowohuckie. Nagrodzone zostało rozwiązanie, którego autorzy zaproponowali m.in. plac o nawierzchni z żywicy epoksydowej koloru śnieżnobiałego, od strony skarpy zakończony stacją kolejki linowej dającej szansę przemieszczania się ponad pradoliną Wisły i oglądania jej z tej perspektywy. Na południowym stoku skarpy nadwiślańskiej wzmocnionej konstrukcyjnie palami drewnianymi dla stworzenia tarasów, zaproponowano założenie winnic. Propozycje przedstawione w nagrodzonej pracy są bardzo kontrowersyjne. W odniesieniu do terenu użytku ekologicznego projekt uwzględnia propozycje zawarte w niezrealizowanym *Projekcie koncepcyjnym planu zagospodarowania użytku ekologicznego Łąki Nowohuckie*²⁸. Wspomniany projekt zakłada stworzenie warunków przestrzennych i technicznych do ochrony krajobrazu, flory i fauny użytku ekologicznego, w tym ścieżek edukacyjnych i ciągów spacerowych ze stanowiskami obserwacyjnymi, a także stworzenie dla Łąk Nowohuckich otuliny i jej przestrzenne ukształtowanie w formie zespołu przyrodniczo-krajobrazowego tworzącego wraz z Łąkami Park Krajobrazowy Starorzeczka Wisły.

Obecnie opracowywany jest miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru Mogiła o pow. 372 ha, w jego obrębie znajduje się użytek ekologiczny Łąki Nowohuckie o pow. 57 ha, a także unikatowy fragment dawnej podmokłej puszczy tzw. Lasek Mogiński. Plan będzie próbą pogodzenia ochrony przed uszczupleniem zachowanych zasobów przyrody z kształtowaniem niezbędnej infrastruktury służącej publicznemu wykorzystaniu tych obszarów dla celów rekreacji i wypoczynku mieszkańców, są to bowiem tradycyjne tereny rekreacyjne. Ponadto podkreśla się, że celem szczególnym będzie dbałość o ekonomiczne i prawidłowe zagospodarowanie istniejących tu rezerw terenów dla zabudowy mieszkaniowej.

Dwa kolejne użytki ekologiczne to Staw przy Kaczeńcowej i Rozlewsko potoku Rzewnego. Oba wyznaczone są na terenach, dla których nie podjęto jeszcze decyzji o sporządzeniu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Staw przy Kaczeńcowej jest jednym z trzech stawów, które istniały jeszcze na początku XX wieku przy dworze w Bieńczykach²⁹. Pozostałością po założeniu dworskim jest budynek oficyny dworskiej pochodzący z lat trzydziestych XX wieku. Użytek

ekologiczny obejmuje teren stawu wraz otoczeniem o pow. 0,82 ha. Ten niewielki obszar jest siedliskiem wielu cennych i chronionych gatunków zwierząt i miejscem rozrodu chronionych gatunków płazów. Jak podkreślono w uzasadnieniu do uchwały o ustanowieniu użytku, teren wymaga ochrony ze względów przyrodniczych i edukacyjnych oraz dla zachowania bioróżnorodności w zurbanizowanym środowisku³⁰. Bezpośrednie sąsiedztwo użytku stanowią tereny zabudowy jednorodzinnej, ogródków działkowych, rozległe powierzchniowo tereny przemysłowo-składowe oraz nieużytki.

Równie niewielki obszar o pow. 2,77 ha, chroniony jest jako użytk ekologiczny o nazwie Rozlewisko potoku Rzewnego. Obejmuje on trzy rodzaje siedlisk: leśne, łąkowe i szuwarowe. „(...) teren ten pełni istotną rolę, jako ognisko różnorodności biologicznej, jest miejscem bytowania i rozrodu licznych gatunków zwierząt, jest także częścią korytarza ekologicznego. Na rozpatrywanym terenie bardzo licznie występują ptaki, w tym rzadkie gatunki ptaków drapieżnych i sów (...)", a także płazy, gady oraz wiele gatunków owadów i pajęczaków. Zjawiskiem niepokojącym jest presja inwestycyjna na tereny stanowiące bezpośrednio otoczenie tego użytku ekologicznego, zwłaszcza ze strony zabudowy jednorodzinnej. Lokalizacja i gabaryty powstających tu obiektów są zaprzeczeniem idei zrównoważonego rozwoju tego terenu.

Spośród rozpatrywanych sześciu przykładów użytków ekologicznych tylko jeden dotyczył ochrony terenu niezwiązanego z ciekim wodnym to Uroczysko Kowadza w Tyńcu. W pozostałych przypadkach to obszary stanowiące fragmenty pradolin lub dolin rzek. Użytek ekologiczny Uroczysko w Rząsce położone jest w dolinie niewielkiego strumyka będącego dopływem Rudawy, Łąki Nowohuckie leżą w pradolinie Wisły, a Staw przy Kaczeńcowej w dolinie jej dopływu Dłubni. Nie budzi też wątpliwości położenie użytku ekologicznego Dolina Prądnika, czy Rozlewisko potoku Rzewnego. Z punktu widzenia zachowania przyrodniczych wartości tych terenów jest to korzystne położenie, pod warunkiem że doliny tych rzek będą chronione jako korytarze ekologiczne budujące przestrzenny system przyrodniczy miasta. Interesujący przykład stanowi dolina rzeki Soły w Oświęcimiu.

Obszar, na którym leży Oświęcim, w *Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego* wskazany jest, jako jeden z trzech wieloprzestrzennych obszarów funkcjonalnych, który będzie miał istotny wpływ na dalszy harmonijny rozwój województwa małopolskiego, ale także wymagał będzie wsparcia i aktywizacji, a samo miasto wymienione jest wśród pięciu regionalnych ośrodków rozwoju Małopolski. W wizji rozwoju Oświęcimia wśród dziesięciu wartości charakteryzujących miasto w 2013 roku zapisano: „miasto dbające o zrównoważone zagospodarowanie i zachowanie terenów przyrodniczych w zgodzie z potrzebami rozwojowymi miasta”³¹.

Obszary przyrodnicze są istotnym elementem struktury przestrzennej Oświęcimia. Wśród nich szczególnie miejsce zajmują doliny dwóch rzek Wisły i jej dopływu Soły oraz towarzyszące im tereny podmokłe z licznymi stawami, starorzeczami i z znacznymi obszarami zachowanych łągów wierzbowo-topolowych³². Tworzy się tu swoisty węzeł ekologiczny o ponad lokalnym znaczeniu i, co szczególnie cenne, istniejący w samym centrum miasta. Przedmieść Oświęcimia sięga natomiast ostoja ptasia obejmująca kompleks stawów hodowlanych i fragment doliny dolnej Soły³³. Dolina Wisły w rejonie Oświęcimia podlega ochronie jako korytarz ekologiczny o znaczeniu międzynarodowym, wchodzący w skład sieci Ecomet 2000. Natomiast dolinę rzeki Soły w granicach administracyjnych miasta uważaną za najlepiej zachowany i najciekawszy ekosystem wśród karpackich dopływów Wisły, uznano za korytarz ekologiczny o znaczeniu regionalnym i podlega ona ochronie, jako Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy Dolina rzeki Soły³⁴. Jest to obszar „lasów łągowych i zbiorowisk leśnych o łącznej powierzchni 143 ha” chroniony „w celu zabezpieczenia jego bioróżnorodności, zachowania «korytarza» dla migracji cennych gatunków roślin i zwierząt oraz dla zaspokojenia aktualnych i perspektywicznych potrzeb w zakresie dydaktyki ekologicznej, wypoczynku rekreacji społeczności Oświęcimia i okolic”³⁵.

W uchwale Rady Miejskiej w Oświęcimiu w sprawie utworzenia obszaru chronionego pod nazwą „Dolina rzeki Soły”, proponuje się wydzielenie na tym obszarze trzech terenów: ochrony przyrody w postaci użytków ekologicznych, intensywnego zagospodarowania rekreacyjnego, ekstensywnego zagospodarowania rekreacyjnego³⁶.

Wspomniane użytki ekologiczne zostały powołane kolejną Uchwałą Rady Miejskiej w Oświęcimiu w celu „zachowania naturalnych fragmentów łągów topolowo-wierzbowych oraz istniejącej na tym terenie flory i fauny ze względów naukowych, dydaktycznych i przyrodniczych”³⁷. Są to: Łęg Stare Stawy o pow. 4,45 ha, Łęg Kamieniec o pow. 23,84 ha, Łęg Błonia o pow. 6,00 ha i Łęg za Torami o pow. 15,00 ha³⁸.

Określając zasady ochrony tych terenów, zapisano we wspomnianym powyżej dokumencie, że „opracowany zostanie odrębny program zagospodarowania, przewidujący otulinę dla tych użytków, w przypadku gdy będą one granczyły z terenami do intensywnego zagospodarowania”, równocześnie dopuszczając „na terenie użytku ekologicznego Łęg Stare Stawy [...] budowę mostu, stanowiącego połączenie pomiędzy projektowaną drogą szybkiego ruchu, a ulicą Jagiełły. Przy czym projekt tej inwestycji powinien w sposób maksymalny uwzględniać potrzebę zachowania cennych przyrodniczo lasów i zarośli łągowych”.

W *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Oświęcimia* dla ochrony wartości przyrodniczych dolin Wisły i Soły wyznaczono dwie strefy specjalnej ochrony. Strefą P1 objęto obszar doliny Wisły, w zasięgu strefy P2 znalazła się dolina rzeki Soły. Dla każdej ze stref określono zasady zagospodarowania terenów:

w strefie P1 działania „powinny polegać na utrzymaniu ciągłości przestrzennej ekosystemu dolinnego, ochronie starorzeczy, lasów łągowych, i zarośli wiklinowych, ekosystemów łąkowych, rekultywacji i zagospodarowaniu przyrodniczym zdegradowanych fragmentów doliny”,

„w strefie P2 prace powinny być ograniczone do naprawy wyrw brzegowych rzeki, wymiany i wzbogacenia gatunkowego drzewostanów łągowych w bezpośrednim otoczeniu koryta rzeki – do utrzymania powierzchni łąkowych (...)”³⁹.

Działania w obrębie doliny rzeki Soły zapisane są również w *Lokalnym Programie Rewitalizacji dla Miasta Oświęcimia* w Obszarze I. Akcje te mają dotyczyć zagospodarowania nabrzeża rzeki Soły jako niezbędnego łącznika pomiędzy obszarem Starego Miasta a rejonem państwowego Muzeum KL Auschwitz-Birkenau. „Obszar I” został uznany za rokusjący „najszybsze i najbardziej wszechstronne efekty, oddziałujące

w dłuższym okresie w sposób kompleksowy na całe miasto, jego życie gospodarcze, wizerunek i jakość życia mieszkańców”⁴⁰. Rozpatrywany Obszar I obejmuje swoim zasięgiem część terenu Zespołu Przyrodniczo-Krajobrazowego Dolina rzeki Soły, określonego według systemu CORINE jako ostoja przyrody o randze europejskiej. Teren ten jest obecnie wykorzystywany do celów dydaktycznych. Została tu utworzona ścieżka dydaktyczna o długości 3,5 km, prezentująca bogactwo ekosystemów: rzeczno-łąkowego, stawowego, łąkowego, leśnego i terenów podlegających silnej antropopresji. Ścieżka została podzielona na siedem odcinków dydaktycznych z wyznaczonymi siedmioma stanowiskami obserwacyjnymi.

Zanim jednak dolina rzeki Soły w granicach administracyjnych miasta została objęta ochroną prawną, przez dwa lata była przedmiotem konfliktu lokalnego związanego z projektem regulacji rzeki⁴¹. Projekt zakładał prostowanie i pogłębienie koryta rzeki z równoczesną likwidacją trzech odsypisk oraz wykonanie umocnień brzegów, a także intensywne zagospodarowanie doliny rzeki. Ze względu na liczne uchybienia prawne (m.in. decyzja o regulacji rzeki nie została poprzedzona wykonaniem oceny oddziaływania na środowisko) organizacjom ekologicznym udało się wstrzymać prace, niestety do tego czasu likwidacji uległo już ponad czterdzieści drzew i kilkadziesiąt krzewów. Wykonane w ciągu następnego miesiąca ekspertyza botaniczna i waloryzacja faunistyczna międzywała rzeki Soły w granicach administracyjnych Oświęcimia potwierdziły wyjątkowe walory przyrodnicze obszaru, wskazując na konieczność jego ochrony.

Wnioski

W dokumentach Unii Europejskiej bardzo mocno i wyraźnie podkreślana jest potrzeba podjęcia zharmonizowanych działań na rzecz lepszej jakości życia w zdrowym środowisku, również szeregu mechanizmów finansowych funkcjonujących obecnie w krajach Unii Europejskiej wspiera nie tylko bezpośrednią ochronę terenów cennych przyrodniczo, ale także zrównoważony ich rozwój gospodarczy, oparty właśnie na ich walorach przyrodniczych.

Rzecz o rozwój z poszanowaniem i wykorzystaniem dóbr przyrody jest zapisany także w wielu polskich

aktach prawnych, począwszy od Konstytucji RP, przez zapisy w poszczególnych ustawach i rozporządzeniach, które transponują dyrektywy i konwencje międzynarodowe. Bardzo wyraźnie podkreśla się potrzebę integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych przy zachowaniu równowagi przyrodniczej i znaczącą w tym rolę planowania przestrzennego. Obowiązujące w Polsce uwarunkowania prawne nie dają jednak pełnej gwarancji ochrony terenów przyrodniczych, wzmocnienia i uściślenia wymagają zwłaszcza zapisy dotyczące ochrony cennych elementów przyrodniczych w ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, bowiem zawarte w niej zasady i deklaracje nie są poparte możliwością ich wyegzekwowania, z braku skutecznych do tego instrumentów.

Za istotne w dążeniu do eliminacji, a przynajmniej ograniczenia konfliktów przestrzennych wynikających z lokalizacji różnego rodzaju inwestycji, uważa się zapisy w ustawie z dnia 3 października 2008 roku o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko. Znalazły się w niej obok przepisów dotyczących oceny oddziaływania na środowisko planowanych przedsięwzięć m.in. normy dotyczące postępowania w sprawie oceny oddziaływania na środowisko skutków realizacji planów i programów. Znowelizowana została także ustawa o ochronie przyrody, wprowadzająca do polskiego prawa przepisy zgodne z Dyrektywą Ptasią i Dyrektywą Siedliskową.

Środowisko przyrodnicze Małopolski wyróżnia się unikalnymi walorami. Wiele cennych przyrodniczo obszarów jest lub będzie częścią europejskiej sieci ekologicznej. Jest to duży naturalny potencjał, który powinien być postrzegany jako istotny wkład w dziedzictwo przyrodnicze Europy, stanowiąc równocześnie podstawę dla rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego regionu. Niestety zbyt rzadko tereny cenne przyrodniczo postrzegane są jako obszary stymulujące rozwój. Nadal widoczna jest wyraźna presja inwestycyjna na te tereny. Konieczne jest więc wzmocnienie ochrony terenów o szczególnych walorach przyrodniczych i istotnych funkcjach ekologicznych oraz zapewnienie ich spójności przestrzennej. Dotyczy to zwłaszcza terenów cennych przyrodniczo zachowanych w obszarach miejskich. Należy podkreślić, że dla trwałości procesów przyrodniczych tych obszarów szczególnie istotne są odpowiednie zapisy prawa miejscowego i zachowanie ciągłości planistycznej.

W przypadku Krakowa w pełniejszym uwzględnieniu uwarunkowań przyrodniczych w sporządzaniu różnego rodzaju dokumentów planistycznych może być pomocna *Mapa roślinności rzeczywistej Miasta Krakowa i wyznaczenie obszarów przyrodniczo najcenniejszych, niezbędnych dla zachowania równowagi ekosystemu miasta*, przygotowana w latach 2006–2007. Stanowi ona bazę danych dotyczących wydzieleni, waloryzacji przyrodniczej i stanowisk roślin chronionych. Kraków należy do nielicznych polskich miast, które dysponują takim dokumentem.

Przypisy

¹ *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020 regiony, miasta, obszary wiejskie. Projekt*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, wrzesień 2009, s.14.

² Agenda Terytorialna Unii Europejskiej: *W kierunku bardziej konkurencyjnej i zrównoważonej Europy zróżnicowanych regionów*, dokument zaakceptowany na Nieformalnym Spotkaniu Ministrów ds. Rozwoju Miast i Spójności Terytorialnej w Lipsku, 24/25 maja 2007, s. 6.

³ *Małopolska 2015, Strategia Rozwoju Województwa Małopolskiego na lata 2007–2013*. cz. II, Załącznik nr1/II do Uchwały Nr XL/527/2006 Sejmiku Województwa Małopolskiego, 30.01.2006, s.52.

⁴ Tamże, s. 52.

⁵ Tamże.

⁶ *Założenia aktualizacji Strategii Rozwoju Województwa Małopolskiego do 2020 roku*, Kraków, wrzesień 2009, s.10.

⁷ *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego. Uwarunkowania rozwoju*, uchwała nr XV/174/03 sejmiku Województwa małopolskiego, Kraków 22.12.2003, s. 33.

⁸ *Mały rocznik statystyczny 2009*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2009.

⁹ Ustawa o ochronie przyrody z dn. 16 kwietnia 2004 r. (Dz.U. z 2004 r., Nr 92, poz. 880), s. 25.

¹⁰ *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Krakowa*, Urząd Miasta Krakowa, 2003, s. 89-95.

¹¹ Szersze omówienie tego problemu zawiera publikacja: U. Nowacka-Rejzner, *Efektywność planów zagospodarowania przestrzennego w odniesieniu do systemu przyrodniczego miasta [w:] Skuteczność planów zagospodarowania przestrzennego potrzeby i możliwości*, Materiały Pokonferencyjne IPMIR, Wydawnictwo PK, Kraków 2003, s. 81-85.

- ¹² *Biuletyn Informacji Publicznej Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska, Rejestr Użytków Ekologicznych Województwa Małopolskiego*, 15.06.2009.
- ¹³ Teren znany za użytek ekologiczny zgodnie z Rozporządzeniem Nr 339 Wojewody Małopolskiego, 21.12.2001, o pow. 59 ha.
- ¹⁴ Użytek powołany Uchwałą Nr XV/100/03 Rady Miasta Krakowa, 7.05.2003.
- ¹⁵ Użytek powołany Uchwałą Nr XXXI/405/07 Rady Miasta Krakowa z dnia 19.12.2007.
- ¹⁶ Użytek powołany uchwałą Nr XXXI/404/07 Rady Miasta Krakowa z dnia 19.12.2007.
- ¹⁷ Użytek powołany uchwałą Nr LX/782/08 Rady Miasta Krakowa z dnia 17.12.2008.
- ¹⁸ Użytek powołany uchwałą Nr LX/781/08 Rady Miasta Krakowa z dnia 17.12.2008.
- ¹⁹ Bielańsko-Tyniecki Park Krajobrazowy utworzony Uchwałą Nr 65 Rady Narodowej Miast Krakowa, 02.12.1981 (Dz.U. R. N. M. K. z 31. 12. 1981 r., Nr 14, poz. 76). Powierzchnia całkowita Parku to 6415,5 ha; Park utworzono dla zachowania cennych zasobów przyrodniczych, geologicznych, historycznych, kulturowych i krajobrazowych; W obszarze znajdującym się w granicach Parku obowiązują przepisy Rozporządzenia Nr 81/06 (Dz.U. Nr 658, poz. 3997) Wojewody Małopolskiego, 17.10.2006.
- ²⁰ Utworzony na mocy Zarządzenia Ministra Leśnictwa Przemysłu Drzewnego w sprawie uznania za rezerwat przyrody (M.P. Nr 9, poz. 53), 28.12.1957.
- ²¹ *Koncepcja ochrony różnorodności biologicznej miasta Krakowa*, oprac. J. Kudłek, A. Pępkowska, K. Walasz, J. Weiner, Instytut Nauk o Środowisku UJ, Kraków 2005, s.101; „Łąki w Pastwiskach” wchodzące w skład dębnicko-tynieckiego obszaru łąkowego znalazły się na liście nowych projektowanych specjalnych obszarów ochrony siedlisk Natura 2000, zgłoszone 29.20.2009 roku do Komisji Europejskiej.
- ²² Tenczyński Park Krajobrazowy został powołany dwiema uchwałami: Uchwałą Nr 65 Rady Narodowej Miasta Krakowa, 02. 12. 1981 (Dz.U. R.N.M. K. z 31.12.1981 r., Nr 14, poz. 76) oraz Uchwałą Nr III/11/80 Woj. Rady Narodowej w Katowicach, 20.06.1980 (Dz.Ur. W.R.N. w Katowicach z 29.08.1980 r., Nr 3, poz. 16). Park utworzono dla zachowania cennych zasobów przyrodniczych, geologicznych, historycznych, kulturowych i krajobrazowych.
- ²³ W roku 2002 decyzja Wojewody z 2001 roku o utworzeniu użytku ekologicznego „Uroczysko w Rzāsce” jako jedyna została zaskarżona przez właścicieli terenu do samorządowego kolegium. Decyzja Wojewody została utrzymana w mocy, co przekreśliło możliwość powstania na tym terenie zespołu zabudowy mieszkaniowej.
- ²⁴ „Uroczysko Podgólogórze” zostało powołane przez Radę Gminy Zabierzów Uchwałą Nr XLIII/35501, 20.07.2001. Powierzchnia użytku wynosi 6,75 ha.
- ²⁵ Jest to roślina wpisana do Polskiej Czerwonej Księgi Roślin, w kategorii zagrożony wyginięciem. Występuje tylko jeszcze w jednym miejscu w Polsce.
- ²⁶ Uchwała Nr XXVIII/205/2005 Rady Dzielnicy VI m. Krakowa w sprawie budowy II Kampusu AGH w Mydlnikach, 20.01.2005.
- ²⁷ *Plan ochrony użytku ekologicznego Łąki Nowohuckie*, praca zbiorowa A. Drożdż, E. Dubiel, M. Kasperczyk, J. Rajtar, K. Walasz., Wydział Gospodarki Komunalnej i Ochrony Środowiska Urzędu Miasta Krakowa, Kraków 2003.
- ²⁸ S. Juchnowicz, *Projekt koncepcyjny planu zagospodarowania użytku ekologicznego Łąki Nowohuckie wraz z ukształtowaniem przestrzennym zespołu przyrodniczo-krajobrazowego Parku Starorzeczka Wisły w Nowej Hucie*, Kraków 2003.
- ²⁹ Nieopodal, przy młynie nad młynówką Dłubni, istniały jeszcze dwa stawy, ale żaden z nich się nie zachował.
- ³⁰ Walory przyrodnicze terenu potwierdziła *Inwentaryzacja przyrodnicza fauny obiektu Kaczeńcowa w Krakowie*, wykonana przez zespół pod kierunkiem K. Walasza, Kraków 2007.
- ³¹ *Strategia Rozwoju Miasta Oświęcimia na lata 2008–2013*, załącznik do uchwały Nr XXVI/265/2008 Rady Miasta Oświęcimia, 26.03.2008.
- ³² Łęgi wierzbowo-topolowe należą do najbogatszych w gatunki i jednocześnie najrzadszych zbiorowisk leśnych w Europie.
- ³³ Jest to jedna z najważniejszych w Polsce ostoi ślepowrona, która kwalifikuje Dolinę Dolnej Soły do międzynarodowej ostoi ptaków. Obszar ten jest również miejscem sprzyjającym reintrodukcji bobra, która prowadzona jest tu od 1999 roku.
- ³⁴ Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy „Dolina rzeki Soły” został powołany Uchwałą Nr LVIII/513/98 Rady Miejskiej w Oświęcimiu, 16.08.1998.
- ³⁵ Uchwała Nr LVIII/513/98 Rady Miejskiej w Oświęcimiu w sprawie: wprowadzenia form ochrony przyrody na terenie doliny rzeki Soły w granicach administracyjnych miasta Oświęcimia, 16.08.1998.
- ³⁶ Uchwała Nr XLVIII/386/97 Rady Miejskiej w Oświęcimiu w sprawie utworzenia obszaru chronionego pod nazwą „Dolina rzeki Soły”, 24.09.1997.
- ³⁷ Uchwała Nr LVIII/513/98.
- ³⁸ Wymienione użytki ekologiczne zostały powołane Uchwałą Nr VIII/513/98 Rady Miejskiej w Oświęcimiu, 16.08.1998.
- ³⁹ *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Oświęcimia*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków 29.06.2008, s. 26.
- ⁴⁰ *Lokalny Program Rewitalizacji dla Miasta Oświęcimia 2005–2015*, Oświęcim 2005, s. 48.
- ⁴¹ W kwietniu 1996 roku Urząd Rejonowy na wniosek Prezydenta Miasta Oświęcimia wydał pozwolenie wodno-prawne na regulację rzeki Soły na odcinku 1,3 km, tj. od mostu Jagiellońskiego do wysokości ul. Kamieniec.

Literatura

- [1] *Biuletyn Informacji Publicznej Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska, Rejestr Użytków Ekologicznych Województwa Małopolskiego*, 15.06.2009.
- [2] Drożdż A., Dubiel E., Kasperczyk M., Rajtar J., Walasz K., *Plan ochrony użytku ekologicznego Łąki Nowohuckie*, Wydział Gospodarki Komunalnej i Ochrony Środowiska, Urząd Miasta Krakowa, Kraków 2003.
- [3] *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020 regiony, miasta, obszary wiejskie. Projekt*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2009.

- [4] Kudłek J., Pępkowska A., Walasz K., Wajner J., *Koncepcja ochrony różnorodności biologicznej miasta Krakowa*, Instytut Nauk o Środowisku UJ, Kraków 2005.
- [5] *Lokalny Program Rewitalizacji dla Miasta Oświęcimia 2005-2015*, Oświęcim 2005.
- [6] *Małopolska 2015, Strategia Rozwoju Województwa Małopolskiego na lata 2007–2013*, cz. II, załącznik nr 1/II do Uchwały XL/527/2006 Sejmiku Województwa Małopolskiego, 30.01.2006.
- [7] *Mapa roślinności rzeczywistej Miasta Krakowa, wyznaczenie obszarów najcenniejszych, niezbędnych dla zachowania równowagi ekosystemu miasta*, Urząd Miasta Krakowa, Wydział Kształtowania Środowiska, Kraków 2007.
- [8] Nowacka-Rejzner U., *Efektywność planów zagospodarowania przestrzennego w odniesieniu do systemu przyrodniczego miasta* [w:] *Skuteczność planów zagospodarowania przestrzennego potrzeby i możliwości*, Materiały Pokonferencyjne IPMiR, Wydawnictwo PK, Kraków 2003.
- [9] *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego*, uchwała nr XV/174/03 Sejmiku Województwa Małopolskiego, 22.12.2003, Kraków 2003.
- [10] Ustawa o ochronie przyrody, (Dz.U. z 2004 r., Nr 92, poz. 880), 16.04.2004.
- [11] Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. z 2003 r., Nr 80, poz. 717), 27.03.2003.
- [12] *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Oświęcimia*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków 2008.
- [13] *Strategia Rozwoju miasta Oświęcimia na lata 2008-2013*, załącznik do uchwały nr XXVII/265/2008 rady Miasta Oświęcimia, 26.03.2008, Oświęcim 2008.
- [14] *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Krakowa*, Urząd Miasta Krakowa, Kraków 2003.
- [15] *Założenia Aktualizacji Strategii Rozwoju Województwa Małopolskiego do 2020 roku*, Kraków 2009.